

**ԱՐԴ ԱԼ-ԿԱԴԵՐԻ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍՏԵՂԾՄԱՆ
ՆԱԽԱԴԻՅԱԼՆԵՐԸ**

ԱՐԱՄ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ *Աբդ ալ-Կադեր, Ալժիր, Ֆրանսիա, ապստամբություն, գաղութ, արաբական երկրներ, «Կադիրիյա», բանակ, բարեփոխումներ:*

Ալժիր ներխուժումից անմիջապես հետո ֆրանսիացիները իրենց դիրքերն ամրապնդելու, հետագա գաղութացումը հեշտացնելու ու գրավված տարածքներում տեղի բնակչությանը հնազանդության մեջ պահելու համար անցան արաբական երկրներում դեռևս չօգտագործված «մարտավարության»: Ֆրանսիացի բարձրաստիճան սպաների անմիջական հրամանատարությամբ իրականացվում էին «պատժիչ» գործողություններ՝ որոնք ուղեկցվում էին անասելի դաժանություններով, արյունահեղությամբ և թալանով: Ֆրանսիական բանակի հանկարծակի հարձակումները գյուղերի և բեդվինների կայանների վրա Ալժիրի պատմագրությունում ստացավ «Ռազիա»¹ անվանումը:

Ֆրանսիական զորքի հրամանատարներից մեկն այս գործելաոճը բնութագրել է հետևյալ կերպ: «Անցնելով սարերը (Քաբիլիայի-Ա.Գ.) մենք հանկարծակիի բերեցինք թշնամուն և խուճապ առաջացրեցինք նրանց շարքերում: Նրանք սկսեցին անկանոն նահանջել, բայց չկարողացան փրկվել մեր սրից և հրից: Դա սպանդ էր, բայց մեր գործը ամբողջովին ավարտված չէր: Եթե գեներալ Բուժոյի հրամանները լիարժեք կատարեինք պետք է սպանեինք 2000 մարդու, փոխարենը սպանեցինք միայն 500-ին, և գերի

¹ Ռազիա բառը վերցված է արաբերենի ղազիյա՝ ասպատակություն, արշավ բառից:

վերցրեցինք չնչին քանակություն բայց բարոյական արդյունքները տպավորիչ էին: Արաբները ահաբեկված էին. քաբիլները փոշու պես անհետացան... Մենք վերցրեցինք անասուններին և մեր ճանապարհի վրա այրեցինք ամեն ինչ»²:

Ֆրանսիական իշխանությունների հետապնդումները, սակայն չտվեցին սպասված արդյունքը: Հնազանդվելու փոխարեն, ալժիրցիների գերակշիռ մասը, տեսնելով գաղութարարների անիրավությունները, միացան հակաֆրանսիական պայքարին՝ ապստամբելով նվաճողների դեմ: Ստեղծված նոր պայմաններում հասունանում էր ռազմական գործողությունների միասնական ղեկավարության ստեղծման անհրաժեշտությունը:

1832 թ. Օրանի շրջանի առավել հեղինակավոր շեյխերի և մարաբուտների ժողովը առաջարկեց «Կադիրիյա» միաբանության ղեկավար՝ Մախի ալ-Դինին առաջնորդել հակաֆրանսիական ապստամբությունը³: Սակայն, վերջինս, հստակ պատկերացնելով երկրում առկա միջցեղային տարածայնությունները հրաժարվեց ստանձնել ղեկավարությունը՝ առաջարկելով կրկին դիմել Մարոկկոյի սուլթանին համարելով որ վերջինս ավելի ընդունելի կլինի Ալժիրում բնակվող բոլոր ցեղային միությունների համար: Մերժելով, առաջարկը, այսուհանդերձ, Մախի ալ-Դինը կոչով դիմեց Ալժիրի և, մասնավորապես, Օրանի շրջանի բնակչներին համախմբման և սրբազան պատերազմ սկսելու կոչով⁴: Նա նաև աշխարհագրային ջոկատներ կազմավորեց իր առաջնորդության տակ գտնվող ցեղերից, որոնք սկսեցին ակտիվ ռազմական գործողություններ իրականացնել ֆրանսիացիների դեմ, որոնց ժամանակ իր քաջությամբ և անձնվիրու-

² Abou-Khamseen, Manssour 1983: 114-115.

³ Хмелева 1973: 29.

⁴ Նույն տեղում:

թյամբ աչքի ընկավ Մախի ալ-Դինի որդի՝ Աբդ ալ-Կադերը: Վերջինիս մարտի դաշտում ցուցաբերած հմտությունները և ընտրված ճիշտ մարտավարությունը հնարավորություն տվեցին ալժիրցիներին մի շարք կարևոր հաղթանակներ տանել ֆրանսիացիների նկատմամբ⁵: Այս ռազմական հաջողությունները ոչ միայն ամրապնդեցին արաբների վստահությունը իրենց ուժերի հանդեպ, այլ նաև մեծապես բարձրացրեցին Աբդ ալ-Կադերի հեղինակությունը որպես տաղանդավոր հրամանատարի և քաջարի ռազմիկի:

1832 թ. Մասկարայի մոտակայքում տեղի ունեցած Ալժիրի արևելյան ցեղերի հավաքի ժամանակ կրկին բարձրացվեց միասնական ղեկավարության խնդիրը⁶: Այս անգամ առավել քան ակնհայտ էր թե ինչպիսի ընտրություն տեղի կունենա: 1832 թ. նոյեմբերի 21-ին Աբդ ալ-Կադերը ընտրվեց արաբական ցեղերի ռազմական միավորման էմիր (առաջնորդ)⁷: Աբդ ալ-Կադերի ընտրությամբ ալժիրցիների հակաֆրանսիական պայքարը թևակոխեց նոր փուլ՝ վերածվելով միասնական և ուժեղ ազատագրական շարժման: Օգտագործելով սրբազան պատերազմի գաղափարները Աբդ ալ-Կադերը ձգտում էր հաղթահարել միջցեղային թշնամանքն ու միավորել երկրի տարբեր շրջանները, ինչն անխուսափելիորեն մեծ ազդեցություն կունենար ազգային-ազատագրական գաղափարների ձևավորման և տարածման վրա:

Իր ընտրությունից անմիջապես հետո Աբդ ալ-Կադերը լրջորեն սկսեց զբաղվել կանոնավոր բանակի ստեղծմամբ: Նա ցանկանում էր վարժեցնել բանակը եվրոպականի օրինակով, համալրել այն ժամանակակից և արդիական զենքերով՝ քաջ գիտակցելով, որ այս պատերազմում անհնար

⁵ Луцкий 1965: 151.

⁶ Marçot 2011: 284.

⁷ Ланда 1976: 67.

կլինի հաղթել միայն հավատով և ռազմական հին մեթոդների կիրառմամբ:

Այդ գերնպատակի իրականացման համար Աբդ ալ-Կադերը ներդրեց իր ողջ ջանքերն ու հնարավորությունները: Իր վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներում արդյունավետ կառավարում իրականացնելու համար Աբդ ալ-Կադերը ձևավորեց կենտրոնական իշխանություն Զինվորական խորհրդի գլխավորությամբ, բաղկացած 6 անդամից, անցկացվեց մարդահամար ճիշտ հարկային գանձումներ կատարելու նպատակով, որի եկամուտների գերակշիռ մասը պետք է ուղղվեր բանակի ստեղծման և վերազինման գործին⁸:

Սակայն, կենտրոնացված իշխանության հիմնումն, առաջ բերեց որոշ խոշոր ավատատերերի դժգոհությունն ու ընդդիմությունը, որոնք չէին ցանկանում հրաժարվել միանձնյա իշխանությունից և իրենց ավանդական՝ գրեթե անսահմանափակ իրավունքներից:

Անհրաժեշտ է նշել նաև, որ մի շարք ցեղապետեր չճանաչեցին Աբդ ալ-Կադերի էմիրությունը և զինված դիմադրություն ցույց տվեցին, դրանով իսկ թուլացնելով ազատագրական շարժումը և դանդաղեցնելով պետականաշինության գործընթացը:

Չնայած դրան, Աբդ ալ-Կադերի իրականացրած բարեփոխումները տվեցին իրենց արդյունքները: Նորաստեղծ էմիրությունը ոչ միայն կարողացավ ապացուցել իր կենսունակությունը, այլ նաև հզորությունը: Մի քանի տարվա ընթացքում տարբեր միջոցներով՝ ուժով, խորամանկությամբ և խոստումներով նրան հաջողվեց իր վերահսկողությունը հաստատել Օրանի շրջանի գրեթե բոլոր բնակավայրերի վրա:

⁸ Хмелева 1973: 32.

Արդեն 1833 թ. էմիր Աբդ ալ-Կադերը մի շարք հաղթանակներից հետո իր նորաստեղծ բանակով, որի թիվը մոտավորապես հասնում էր 10.000-ի, գրոհ ձեռնարկեց ֆրանսիացիների հսկողության տակ գտնվող Օրան քաղաքի վրա⁹: Սակայն արաբների հարձակումն անհաջող էր, վերջիններս ետ շարտվեցին, իսկ ֆրանսիական զորքերը օգտվելով իրավիճակից գրավեցին նաև Օրանի հարևանությամբ գտնվող Արզև և Մոսթագանեմ քաղաքները:

Այդուհանդերձ ապստամբների ուժերը գնալով աճում էին: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը որ ֆրանսիական զորքերը շատ վատ էին մատակարարվում և գրեթե ամբողջովին կախված էին տեղի ապրանքներից, Աբդ ալ-Կադերը կազմակերպեց գրաված քաղաքների արգելափակումը, ինչը դժվարին կացության մեջ դրեց ֆրանսիական զորքերին: Դրա հետ մեկտեղ Աբդ ալ-Կադերի հրովարտակով դադարեցվեց ցանկացած առևտուրը ֆրանսիացիների հետ: Այս մարտավարությունն ահռելի ազդեցություն ունեցավ վերջիններիս մարտունակության վրա:

Ձեռնարկած քայլերը տվեցին իրենց սպասված արդյունքը: Շատ շուտով գեներալ Դեմիշելը, զգալով վիճակի անելանելիությունը, ամեն կերպ ջանում էր զինադադար կնքել Աբդ ալ-Կադերի հետ: Բայց վերջինս հրաժարվեց բանակցություններ վարել ֆրանսիացիների հետ:

Դեմիշելը մի քանի անհաջող մարտերից հետո, ստիպված եղավ այս անգամ արդեն Աբդ ալ-Կադերից խաղաղություն խնդրել¹⁰, ինչը ձեռնտու էր նաև ապստամբների առաջնորդին: Մի քանի օր տևած բանակցություններից հետո կողմերը եկան համաձայնության և 1834 թ. ստորագրեցին «Դեմիշելի» խաղաղության պայմանագիրը¹¹:

⁹ Куропаткин 1877: 19.

¹⁰ Abou-Khamseen, Manssour 1983: 58.

¹¹ Marston, Petzon 2013: 31.

1834 թ. պայմանագիրն ուներ երկու տարբերակ. մեկը հանրային, արաբերեն և ֆրանսերեն և երկրորդը գաղտնի՝ միայն արաբերեն, որի գոյության մասին Դեմիշելը չէր հայտնել Փարիզ: Այս հնարքի շնորհիվ գեներալը կարողացավ հայտնել իշխանություններին Օրանի ազատագրման և ազատ առևտրի մասին: Սակայն իրականում նա փաստորեն ստորագրեց մի համաձայնագիր, որով ճանաչում էր Աբդ ալ-Կադերին որպես «ամիր ալ-մումինին» (ուղղադավանների առաջնորդ-Ա.Գ.) երաշխավորելով տնտեսական մենաշնորհ Արզևի նավահանգստում¹²:

Պայմանագրում մասնավորապես նշվում էր, որ կողմերը դադարեցնում են ռազմական գործողությունները, Աբդ ալ-Կադերի իշխանությունը ճանաչվում է իր վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներում,¹³ հռչակվում է առևտրի և կրոնի ազատությունը, ինչպես նաև ապահովվում է ֆրանսիացիների և եվրոպացի ճանապարհորդների անվտանգությունը¹⁴:

Խաղաղության պայմանագրի ստորագրումից հետո Աբդ ալ-Կադերը ողջ ուշադրությունը կենտրոնացրեց նորաստեղծ արաբական պետության ներքին գործերի, բանակի կազմավորման և պետական կառույցների հիմնման վրա, անցկացվեց նաև հարկային բարեփոխումներ: Եկամուտներ ավելացնելու համար Աբդ ալ-Կադերը մեծ ուշադրություն էր դարձնում արտաքին առևտրի վրա¹⁵: Կարևոր նշանակություն ուներ նաև զենքի, զինամթերքի և հատկապես հրետանու զնումը և ներմուծումը:

¹² Ageron 1991: 12.

¹³ Այդ ժամանակաշրջանում Աբդ ալ-Կադերի վերահսկողության տակ էր գտնվում Արևմտյան Ալժիրի գրեթե ողջ տարածքը, բացառությամբ մի քանի ծովափնյա քաղաքների:

¹⁴ Abou-Khamseen, Manssour 1983: 58.

¹⁵ Аникин, Вайлов 2016: 60.

Խաղաղության հաստատումը հնարավորություն ընձեռեց նաև շարունակել պայքարը առանձին անհնազանդ շեյխերի և ցեղապետերի ընդվզումների դեմ: Աբդ ալ-Կադերին անհրաժեշտ էր հնազանդեցնել վերջիններիս, քանի որ, ինչպես արդեն ասվել էր, նրանք ոչ միայն թուլացնում էին պետությունը¹⁶, այլ նաև հաճախ անցնում էին ֆրանսիացիների կողմը՝ պառակտելով ազատագրական շարժումը: Այս համատեքստում պետք է արձանագրել, որ Աբդ ալ-Կադերը չէր կարող և իր առջև նպատակ չէր դնում վերացնել ավատատիրական համակարգը, բայց նա վերջ դրեց վերջիններիս ինքնիշխանությանը:

Այդ նպատակով նա իրականացրեց վարչական բարեփոխումներ: Իր վերահսկողության տակ գտնվող տարածքը բաժանվեց մի քանի շրջանների որոնց ղեկավարությունը հանձնվեց իր կողմից նշանակված խալիֆներին: Նրանք ենթարկվում էին միայն կենտրոնական իշխանությանը և պատասխանատու էին իրենց վստահված շրջանների կարգուկանոնի պահպանման և հարկահանության համար: Խալիֆներն ունեին բավական մեծ իշխանություն, նրանք էին ղեկավարում տեղի զինված ուժերը և իրավունք ունեին շեյխերին զրկել ցեղի ղեկավարությունից: Միաժամանակ անցկացվեց նաև դատական մարմինների բարեփոխում¹⁷:

Աստիճանաբար Աբդ ալ-Կադերն իր իշխանությունը տարածեց գրեթե ողջ Ալժիրի արևելյան շրջանների վրա՝ Մարոկկոյի սահմանից մինչև Ալժիր քաղաք, վերաձվելով ֆրանսիացիների ամենավտանգավոր հակառակորդի:

Պետք է անդրադառնալ ևս մեկ կարևոր հանգաման-

¹⁶ Կարելի է առանձնացնել 1835 թ. «Դերկավիյա» կրոնական միաբանության շեյխերի ապստամբությունը, որոնք այդ ժամանակ չէին աջակցում ազատագրական պայքարին և թշնամաբար էին վերաբերվում «Կադիրիյա» միաբանությանը, որին պատկանում էր Աբդ ալ-Կադերը:

¹⁷ Abou-Khamseen, Manssour 1983: 215.

քի. Ֆրանսիական գաղութային իշխանությունները ստիպված էին պայքարել ոչ միայն Աբդ ալ-Կադերի դեմ այլ նաև Ալժիրի արևմուտքում գտնվող Կոնստանտինայի բեյլիքության բեյ Ահմեդի դեմ, ով չճանաչելով Ֆրանսիայի գերիշխանությունը և չցանկանալով հնազանդվել, անդադար հարձակումներ էր իրականացնում ֆրանսիացիների գրաված տարածքների վրա¹⁸: Եթե համեմատության մեջ դիտարկենք Աբդ ալ-Կադերի և բեյ Ահմեդի հնարավորություններն, ապա ակնհայտ է, որ առաջինի նորաստեղծ պետությունն իր մեջ ներառում էր ավելի մեծ տարածքներ, ուներ ավելի լավ կազմակերպված և զինված բանակ, ինչպես նաև, ինչն առավել կարևոր է, Աբդ ալ-Կադերը վայելում էր Ալժիրի բնակչության գերակշիռ մասի վստահությունը՝ դիտարկելով վերջինիս որպես ազգային-ազատագրական շարժման միակ ղեկավար:

Այսուամենայնիվ, բեյ Ահմեդը ևս հավակնում էր գլխավորել հակաֆրանսիական շարժումը¹⁹, և ի վերջո ինքնավարություն ձեռք բերել, սակայն նա իր նպատակների իրականացման համար հենվում էր ոչ թե ալժիրցիների, այլ Օսմանյան կայսրության աջակցության ու հովանավորության վրա:

Այսպիսով Աբդ ալ-Կադերի պետության ստեղծումը պայմանավորված էր օտարերկրյա նվաճողների դեմ պայքարի անհրաժեշտությամբ: Նրա ողջ արտաքին և ներքին քաղաքականությունը ուղղված էր այդ նպատակին: Միաժամանակ ներքին բարեփոխումները նպատակ ունեին որոշակի թեթևացնել հասարակ բնակչության հոգսերը, ովքեր և կազմում էին ազգային-ազատագրական պայքարի կորիզը, իսկ մյուս կողմից դրանք պետք է ամրապնդեին կենտրոնական իշխանության դիրքերը:

¹⁸ Куропаткин 1877: 21.

¹⁹ Ланда 1999: 12.

Նորաստեղծ պետության կառավարումը գրեթե ամբողջովին տարբերվում էր օսմանյան վարչակարգի կառավարումից: Վերջինս կախվածության մեջ էր Ալժիրի սահմաններից դուրս գտնվող ղեկավարներից, իսկ սոցիալական հիերարխիան ստորադասում էր տեղաբնիկներին, ետին շարք մղելով, թե՛ վարչական ապարատում, և թե՛ տնտեսական ոլորտում: Իշխանությունների քաղաքականությունը պարտադրված էր օտարերկրյա զինվորների միջոցով, իսկ կառավարման լճացած համակարգն անհնարին էր դարձնում քաղաքական կամ սոցիալական որևիցե առաջընթաց: Աբդ ալ-Կադերն ընդհակառակը, ցանկանում էր կյանքի կոչել իր նվիրվածությունն իսլամին, կառուցելով հասարակություն հիմնված իսլամական սկզբունքների վրա: Աբդ ալ-Կադերի համար չկար տարանջատում կրոնի և պետության միջև և, ինչպես այդ ժամանակաշրջանի մուսուլմանների մեծամասնության համար, իր համար ևս լավ կառավարումը հիմնված էր կրոնի ու դավանանքի ճիշտ ընկալման վրա:

Քարտեզը վերցված է **Abou-Khamseen, Manssour A. 1983: 225.**
գրքից: Տեղանունների թարգմանությունն իրականացվել է
հեղինակի կողմից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Аникин В., Вайлов А.** 2016: Историческая трансформация стран Магриба (алжирский вариант), Москва.
- Куропаткин А. Н.** 1877: Алжирия, С.-Петербург.
- Ланда Р. Г.** 1976: Борьба алжирского народа против европейской колонизации (1830-1918), Москва.
- Ланда Р.** 1999, История Алжира XX век, Москва.
- Луцкий В.** 1965: Новая история арабских стран, Москва.
- Хмелева Н. Г.** 1973: Государство Абд аль-Кадира Алжирского, Москва.
- Abou-Khamseen, Manssour A.** 1983: The First French-Algerian War (1830-1848): A Reappraisal of the French Colonial Venture and the Algerian Resistance, Berkeley.
- Ageron Ch. R.** 1991: Modern Algeria. A History 1830 to the Present, Hong Kong.
- Marçot J.-L.** 2011: Abd el-Kader et la modernité, *Studia Islamica*, Vol. 106, № 2, pp. 281-300.
- Marston E., Petzon B.** 2013: The Compassionate Warrior, Abd el-Kader of Algeria, *Wisdom Tales*.

Արամ Գասպարյան - *ս.գ.թ.*, ՀՀ ԳԱԱ
*արևելագիտության ինստիտուտ, Արաբական երկրների
բաժին, ավագ գիտաշխատող,
mmcsar@gmail.com*

THE PRECONDITIONS OF THE ESTABLISHMENT OF ABD EL-KADER'S STATE

Key words: *Abd el-Kader, Algeria, France, Kaderiya rebellion, colony, Arab countries, army, reforms.*

On November 21, 1832 Abd el-Kader ibn Muhieddine was elected Emir or Commander of the Faithful (Amir al-Mu'minin) of the military union of Arab tribes. Algerians' struggle against France

under Abd el-Kader entered a new phase turning into united and powerful liberation movement. Using the conception of jihad, Abd el-Kader was trying to overcome intertribal hostility and unite the different provinces of the country which would inevitably have a major impact on the formation and dissemination of the national liberation ideas.

Abd el-Kader succeeded in winning against the French in a very short period of time forcing them to stay in the seaside cities. At the same time the blockade of those cities reduced the supply of the French army which led to the curtailment of fighting efficiency. In the end the local French commander-in-chief, General Louis Alexis Desmichels signed the Desmichels Treaty in 1834, which ceded near-total control of Oran Province to Abd el-Kader. After that Abd el-Kader focused his attention on the internal affairs of the newly formed Arab state, the formation of the army, the establishment of state structures and tax reforms. He also initiated purchase and import of various weapons:

Gradually, Abd el-Kader spread his power over almost all of eastern Algeria, from Moroccan border to Algeria, becoming the most dangerous enemy for the French.

Aram Gasparyan - *PhD, PhD, Institute of Oriental Studies
NAS RA, Department of Arabic Countries, Senior researcher,
mmcsar@gmail.com*